

Макаренко Н.М.

Криворізький державний педагогічний університет

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКІСНОГО НАВЧАННЯ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ

У статті йде мова про необхідність переосмислення дистанційного формату навчання у вищій школі. Представлено огляд сучасних науково-теоретичних джерел щодо актуальності досліджень саме цієї проблеми з урахуванням особливостей сучасних здобувачів освіти: фізично-цифрового світу їх існування, надвисокої персоналізації, раціональності, вмотивованості тощо. Узагальнено основні труднощі організації нового формату навчання (наприклад, моделювання освітнього середовища, що адекватно відображає необхідний зміст), вимог до всіх учасників освітнього процесу (достатній рівень комп'ютерної грамотності викладача і студентів тощо). Узагальнено наукові дослідження вітчизняних психологів щодо основних труднощів дистанційного навчання (наявність психологічних бар'єрів, необхідність засвоєння особливої культури роботи і спілкування у мережі Інтернет; виявлення і врахування особливостей перцептивних процесів при роботі з комп'ютером у людини при проектуванні занять, запобігання «ефекту пересичення» тощо), які впливають на його якість.

Подано перелік чинників, які гальмують процес навчання та позначаються на якості засвоєння матеріалу. Представлено стислий опис інтерактивних занять, які сприяють підвищенню зацікавленості, формуванню умовленості: включення у перебіг кожної лекції виступу студента-співдоповідача; грамотно оформлена презентація; лекція з запланованими помилками тощо. Доведено необхідність опосередковано орієнтуватися на три рівні моделі творчого навчання (за Д.Треффінгер): розвиток дивергентних функцій, розвиток складного мислення та афективних процесів (аналіз, синтез, метафора, аналогія, фантазія, уява тощо); залучення учасників до постановки та рішення реальних проблем.

Ключові слова: дистанційне навчання, здобувачі освіти, інноваційні форми, індивідуально-типологічні особливості сучасних здобувачів освіти, гальмівні чинники, пізнавальної активності.

Постановка проблеми. Проблема створення відповідних психолого-педагогічних умов для якісного навчання здобувачів вищої освіти особливо гостро постає в умовах подовженого дистанційного навчання, що детерміновано тривалим карантинном та військовим станом. Студенти, які не мають сформованих навичок самостійної роботи (когнітивних та метакогнітивних), позбавлені безпосереднього спілкування з викладачем, міжособистісної взаємодії, вимушені опрацювати науковий матеріал, виконувати домашні завдання, вказівки «на свій розсуд». Якість такого навчання залежить від ступеню їх відповідальності (яка, зазвичай, розвинена недостатньо).

Такий стан справ не співпадає з самим поняттям термінів «навчання», «освіта», лексичне значення якого представила І.Зварич [1]. Зокрема, науковиця зазначила, що слово «освіта» (укр.) передбачає «вісь життя» (пізнання світу, закономірностей процесів, підготовку фахівця, виховання); «образование» (рос.) – формування певного образу, зразку фахівця; «education» (англ.) – процес учіння та

потребу бути навченим. Тобто, процес (який відбувається у незвичному форматі) спрямований в першу чергу на створення умов для всебічного особистісно-професійного розвитку майбутнього фахівця. У такій ситуації зусилля викладачів вищої школи повинно бути спрямоване на:

- організацію процесу дистанційного навчання з максимальним урахуванням можливостей засвоєння матеріалу;
- активне запровадження інноваційних форм та методів роботи, креативності;
- врахування індивідуально-типологічних особливостей сучасних здобувачів освіти – представників «інформаційного покоління» чи покоління Z (за Н. Хоулом та В. Штраусом). Це складний шлях, який потребує постійних наукових досліджень та робить наш матеріал своєчасним та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Індивідуально-типологічні особливості сучасних здобувачів освіти детально представлено Д.Стіллманом та Й.Стіллманом [2]. Йдеться про (дивись рис. 1):

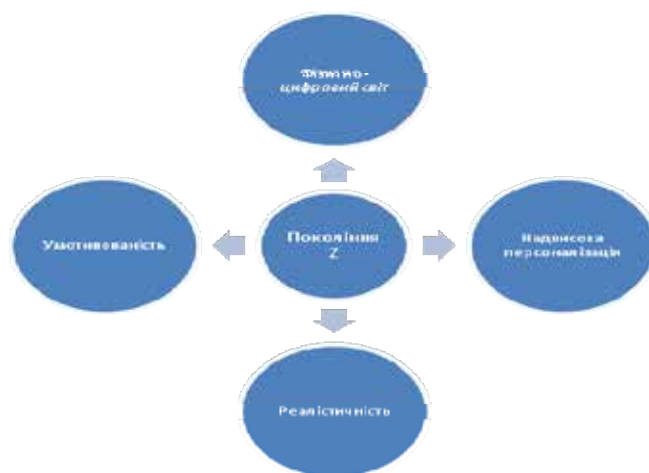

Рис. 1. Характерні характеристики сучасних здобувачів освіти

Спираючись на ці характеристики, можна орієнтуватися на умови покращення освітнього процесу, пошуком яких активно займаються вітчизняні науковці. Так, М.Назар [3], узагальнив основні труднощі дистанційного навчання (наявність психологічних бар'єрів, необхідність засвоєння особливої культури роботи і спілкування у мережі Інтернет; виявлення і врахування особливостей перцептивних процесів при роботі з комп'ютером у людини при проектуванні занять, запобігання «ефекту пересичення» тощо). Також науковець представив перелік психолого-педагогічних умов використання мережі Інтернет у навчальних цілях:

- достатній рівень комп'ютерної освіченості викладача і студентів;
- уміння подати зміст учбового курсу відповідно до обраної форми заняття;
- моделювання освітнього середовища, що адекватно відображає необхідний зміст, репрезентований навчальними ресурсами мережі Інтернет з використанням мультимедійних засобів тощо.

В. Кириленко, Н. Кириленко, А. Крижановський, О. Ромашук [4] зазначають, що важливою складовою організації нових умов навчання з'являється передача студентам усіх функцій управління навчальною діяльністю, включаючи вибір завдань за рівнями складності, а також вибір послідовності вивчення навчального матеріалу. А завдяки врахуванню індивідуальних психологічних особливостей студентів можливо досить точно визначити, які саме функції управління доцільно передавати студентам на певному етапі навчання, адже врахування специфіки психологічних механізмів дистанційного навчання є важливою передумовою його ефективності.

Також вирішенню проблеми сприяє здатність викладача вищу змінювати традиційні методи викладання навчального курсу, структуру лекційних та практично-семінарських занять. Ми погоджуємося, що такий підхід потребує від самого викладача творчого, креативного мислення, досконалого знання дидактики, новітніх досягнень у сфері методики навчання. Але проведені викладачами кафедри загальної та вікової психології Криворізького державного педуніверситету дослідження переконує: нетрадиційний підхід до викладання курсу психології на неспеціалізованих факультетах (навіть у звичайних умовах) значно підвищує зацікавленість студентів, сприяє актуалізації знань на педагогічній практиці.

Мета статті: на основі опрацьованих науково-психологічних джерел та власного практичного досвіду представити опис психолого-педагогічних умов забезпечення якісного дистанційного навчання здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Ми переконані, що найбільш ефективним у засвоєнні матеріалу при дистанційному навчанні буде органічне поєднання на занятті таких видів активності як (дивись рис. 2):

Також, надзвичайно ефективним буде застосування інноваційних форм роботи, про які йшла мова у дослідженнях С.Дрібас, Н.Макаренко [5]. У першу чергу, це (як зазначалося) необхідність запровадження інтерактивних методів навчання – способу пізнання, яке відбувається у формі сумісної діяльності всіх учасників навчального процесу. Взаємодія один з одним, обмін інформацією, оцінка дій кожного, рефлексія власної поведінки роблять будь-який освітній процес ефективним, корисним та цікавим. Інтерактивне навчання змі-

Рис. 2. Види активності здобувачів освіти для максимального засвоєння матеріалу заняття

ное освітню парадигму, орієнтує навчання не тільки на засвоєння студентами відповідної суми знань, а й на розвиток його особистості, його пізнавальних здібностей. Постає задача упровадити інтерактивне навчання у дистанційний формат.

Цьому сприяє, наприклад, діалогічна форма проведення лекцій. На жаль, незважаючи на декларовані принципи розвитку креативної особистості, у освітніх закладах все ще переважають традиційні форми та методи навчання (коли у активному стані перебуває тільки викладач чи вчитель, а навчання має репродуктивний, інтелектуально-пасивний характер). Крім того, гальмують пізнавальну активність, процес засвоєння матеріалу такі чинники (дивись рис. 3).

Застосування інноваційних методів веде до активізації пізнавальної діяльності та покращує якість дистанційної освіти, що ми спостерігали на власному досвіді.

Ми не наполягаємо на постійному перетворенні занять на імітаційні (ігрові), проблемні, розуміючи: лекція буває класичною та передбачає

викладення певного обсягу теоретичного матеріалу. Але можливо застосовувати наступні активні методи, узагальнені у наших дослідженнях [6].

1. *Включення у перебіг кожної лекції виступу студента-співдоповідача*, який продемонструє результат виконання самостійного завдання, отриманого від викладача напередодні (наприклад, пошуку інформації у Інтернеті, обробки відповідних наукових першоджерел). Таке завдання важливо давати студентам, які мають рівень знань, умінь та навичок значно вищий, ніж у інших. Наприклад, під час викладення теми «Розвиток наукової психології» студенти дуже вдало доповнюють лектора короткою інформацією про визначних особистостей психології, науковій школи, течії.

2. Широко використовувати такі *види презентації матеріалу*, які задовольняють потребу здобувачів освіти у стислості, узагальненості. Це дасть можливість, по-перше задіяти у роботі на уроці не тільки слуховий аналізатор студента, а й зоровий (що підвищить до 65% рівень засвоєння інформації).

Гальмівні чинники розвитку пізнавальної активності

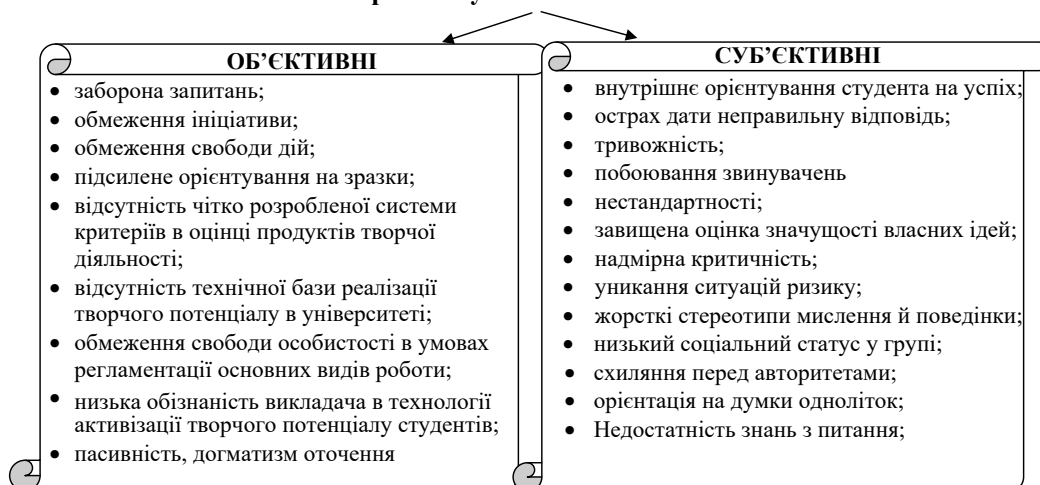

Рис. 3. Гальмівні чинники розвитку пізнавальної активності

ції), по-друге, привчить студентів користуватися різними знаковими системами. Можливо після такої лекції дати завдання для наступного семінарського заняття – представити відповідний теоретичний матеріал (особливо об'ємний, з декількох джерел) у вигляді схеми, таблиці тощо

3. *Лекція з запланованими помилками.* Після оголошення теми та мети, викладач повідомляється що ним навмисне буде допущена певна кількість помилок різного типу: науково-фактичних, поведінкових, методичних (вони заздалегідь записані на папері, який буде продемонстровано у кінці лекції). Кількість помилок залежить від підготовленості студентів. Подібна лекція стимулює до активної діяльності, формує відповідальність, покращує увагу, перевіряє засвоєний рівень знань. Так, зокрема на факультеті іноземних мов невірно називаються прізвища авторів концепцій та теорій, дається неточне формулювання значень при вивченні закономірностей вікового розвитку, зауваження робляться у формі «shut up!» тощо, які студенти фіксують у процесі лекції.

4. *Лекція з використанням активного зворотного зв'язку.* Після проведення відповідної частини лекції викладач пропонує виконати експрес-тест, який легко перевіряються за ключем. Зокрема, після прослуховування основних питань лекції студенти протягом 3-5 хвилин вибирають правильну відповідь у заздалегідь підготованих тестових завданнях з теми.

Якщо 70–80% студентів демонструють правильну відповідь, починається друга частина лекції. Якщо невірні відповіді у половини студентів – доцільно надати їм індивідуальне домашнє завдання. Такий тип лекції дозволяє не тільки підтримувати постійний контакт з аудиторією, покращувати контроль за рівнем засвоєння, активізувати роботу кожного, а й адаптувати студентів до постійної форми контролю знань. У кінці лекції можна провести шкалування (на шкалі від 0 до 10), запропонувавши кожному слухачеві визначити свою думку щодо прослуханої лекції за критеріями її пізнавальності, цікавості, науковості, корисності.

В основу проведення практично-семінарських занять слід покласти наступні принципи: принцип максимального залучення учасників до спільної активної діяльності, принцип рефлексивно-креативної організації всього процесу, принцип встановлення постійного зворотного зв'язку для відслідковування динаміки процесу, принцип постійного формування внутрішньої мотивації на творчу активність.

У більшості вищих навчальних закладів, які працюють за державним освітнім стандартом, не існує розгорнутої системи залучення студентів до тренінгового навчання, як ефективного методу підвищення знань з курсу. Тому потрібно використовувати фрагменти інтерактивних методів навчання під час планових практично-семінарських занять (навіть якщо формат навчання дистанційний). Це стає предметом щирої зацікавленості майбутніх фахівців (а як відомо, саме захопленість, зацікавленість лежать у основі формування внутрішньої мотивації). У зміст заняття, як правило, запроваджується перевірка теоретичних знань у вигляді активного обговорення та вирішення проблемних завдань за допомогою елементів тренінгу. Елементи тренінгу базуються на як на авторських оригінальних, так і на модифікованих наробках І.В. Вачкова, С.В. Васьковської, П.П. Горностай, В.О. Моляко, І.В. Орлової, Н.І. Пов'якель, М. Ньольке, М. Кіпніса [цит. за 6]. Вони також реалізуються в умовах дистанційного навчання, що сприяє підвищенню зацікавленості здобувачів освіти. Неосяжне поле для інноваційної навчальної діяльності у дистанційному форматі надають курси за вибором, контингент яких формується з високо мотивованих студентів.

Для того, щоб інтенсифікувати пошуково-творчу активність, можна сформувати робочі групи під час занять на курсах по вибору. Усіх здобувачів освіти може поєднати (за певною ознакою) готовність до взаємодії, до адекватного сприйняття того, що буде відбуватися під час роботи. Наприклад, учасники з різним стилем мислення можуть цікаво комбінувати відому інформацію та отримувати «новий продукт». Саме за такими ознаками можна формувати МІГи (малі ініціативні групи).

Налаштування на творчу діяльність у МІГах починається з короткочасного «масажу» мозку – психогімнастики, за допомогою якої члени МІГів орієнтуються на співпрацю, роботу з високою спонтанністю, поза звичним мисленнєвим шаблоном, активізують операції мислення та творчі здібності. Масаж мозку – психогімнастика – сприяє переходу від звичної форми мислення до креативної (наприклад, при побудові ланцюжків асоціацій, відтворенні «монологу» психічного явища, придумування назв для картинок-друдлів, використання короткочасних вправ на метафоризацію мовлення). Також активізують процес навчання: *метод ментальних провокацій* (навмисне створення ситуації, у якій виникає необхідність пошуку нової площини вирішення проблеми); *технологія*

«Алгоритм роздумів над проблемою» (за запропонованими етапами вирішення); *техніка модерації* (ця техніка на відміну від «мозкового штурму» не потребує ведучого); *метод аналізу силових полів* (вирішення проблеми за допомогою зважування всіх «за» та «проти») тощо.

При розробці практичних занять ми враховували, що розвиток творчої активності студентів повинен відбуватися на проблемно-пошуковому рівні активності. Цього рівня можливо досягти при вирішенні проблемних задач, виконанні завдань різного ступеня важкості. Тому заняття опосередковано орієнтувалися на три рівні моделі творчого навчання, представлених Д.Треффінгер [7]: I – розвиток дивергентних функцій (швидкості, гнучкості, оригінальності, пам'яті, допитливості, впевненості в собі тощо); II – розвиток складного мислення та афективних процесів (аналіз, синтез, метафора, аналогія, фантазія, уява тощо); III – залучення учасників до постановки та рішення реальних проблем.

Відповідно до рівнів застосовувалися «технічні засоби»: спочатку були завдання репродуктивного типу, які вимагали від учасників активізації вже засвоєних знань, виконання простих мислительних операцій: аналогії, порівняння, визначення типу дефініції, побудови ланцюжка асоціацій. Виконання подібних завдань починалося зі слів: згадайте, дайте визначення (дефініцію), порівняйте, проведіть аналогію тощо. При вирішенні подібних завдань ми прагнули розвинути (активізувати) вміння орієнтуватися, користуватися термінами, підбирати синоніми для більшої виразності мови, вміння «відчувати», що проблема існує практично у будь-якому явищі. Роль репродуктивного мислення (та його розвиток) у професійному становленні фахівця теж треба брати до уваги, бо воно має багаторівневу структуру (від простого переказування того, що вивчив у освітньому закладі, до вміння, наприклад, репродуціювати на високому рівні професійні знання, навички, вміння).

Другий ступінь роботи на під час занять – розвиток мислення «більш високого рівня»: виконання операцій аналізу, синтезу, тобто вирішення аналітико-синтетичних задач, оцінювання отриманого результату, щоб побачити всі його позитивні-негативні сторони. При цьому вони означали коло проблем, складали план, вчилися за алгоритмом чітко виказувати свою думку, прогнозувати вирішення ситуації, що було своєрідним «містком» для переходу до вирішення реальних проблем майбутньої діяльності. При виконанні подібних завдань «чуттєвість до проблеми» пере-

ростала в уміння формулювати проблему, знаходити її там, де раніше вважали, що її не існує. Іншими словами, щоб виявити сутність будь якої психолого-педагогічної проблеми, знайти шляхи її вирішення, потрібно її зрозуміти (осмислити та передбачити), чому, як ми сподіваємося, навчилися майбутні вчителі [5].

Специфікою завдань, запропонованих для практично-семінарських занять (особливо при вивченні курсу вікової психології) була їх максимальна наближеність до реальних життєвих умов, непередбаченість (наприклад, виконання case-study – досліджень, які стосуються специфічних епізодів та учасників з детальним вивченням однієї умови чи дитини). Використовувалися приклади як з власного досвіду практичної роботи так і, наприклад, з «Вікової психології від народження до юнацтва» Б.С.Волкова та Н.В.Волкової. Як вважають деякі науковці, творче мислення можливо розвинути, вирішуючи проблеми найбільш тісно пов'язані з галуззю інтересів у навчанні, професії, бізнесі, що забезпечує більш природну та більш легку мотивацію.

Поступове ускладнення завдань, різноманітність «технічних засобів», на наш погляд, адекватне віковим особливостям студентського віку. А усвідомлення того, що студенти спроможні їх виконувати, дало нам підставу переконатися, що подібна організація навчання сприятиме формуванню психічних новоутворень інтелектуального та креативного рівня: баченню проблеми, її аналізу, вирішенню, а це в свою чергу покращує якість засвоєння знань взагалі.

Розвитку пізнавальної активності, підвищення якості дистанційного навчання також сприяє проведення рефлексії, яка є важливою складовою професійних умінь майбутнього фахівця-вчителя (поряд з гностичними, проектувальними, комунікативними тощо). Варто зазначити, що рефлексійні процеси відбуваються практично в усіх сферах психологічної дійсності (свідомості, мисленні, творчості, спілкуванні, розвитку особистості). Виділення вказаних сфер існування рефлексивних процесів – умовне. Відповідно до цього, у психологічній реальності буття людини його мислення та особистісні властивості взаємопов'язані. Рефлексія, як здатність до самоаналізу, стимулює процеси самопізнання, збагачує Я-концепцію людини, є важливим фактором самовдосконалення. Розвиток рефлексивних якостей відбувається за рахунок самоспостереження та взаєморефлексії (порівняння себе з іншими). А професійна рефлексія майбутнього вчителя

відрізняється особливим посиленням когнітивної компоненти, без якої неможливе професійне пізнання інших, самопізнання, усвідомлення суб'єктів професійної взаємодії. Все зазначене дає змогу переконатися у важливості застосування та розвитку рефлексії під час практично-семінарських занять [6].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Упровадження інноваційних форм роботи максимально орієнтованих на формат дистанційного навчання, дає можливість ствер-

джувати, що зацікавленість у активній розумовій, пізнавальній діяльності підвищується, знання з психології майбутніх вчителів покращуються та використовуються у подальшій практичній діяльності для всебічного розвитку учнів та саморозвитку. На жаль, формат статті не дає можливості повністю представити перші результати використання інноваційних форм роботи зі здобувачами освіти та їх впливу на якість навчання, але ми плануємо зробити це у найближчих публікаціях.

Список літератури:

1. Зварич І. Оцінювання професійної діяльності викладачів у вишах США і у нас. Київ : Фенікс, 2014. 344 с.
2. Стілман Девід, Стілман Йона. Покоління Z на роботі. Харків : «Ранок», «Фабула», 2019. 304 с.
3. Назар М. М. Характерні психологічні особливості дистанційного навчання з використанням мережі Інтернет. URL: [Ehttps://lib.iitta.gov.ua/1524/1/Article.pdf](https://lib.iitta.gov.ua/1524/1/Article.pdf) (дата звернення 10.09.2023).
4. Кириленко В., Кириленко Н., Крижановський А., Ромащук О. Психологічні особливості дистанційного навчання у закладах вищої освіти: практичний досвід. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 2022. 29–38. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-63-29-38>
5. Дрібас С. А., Макаренко Н. М. Дистанційне навчання у контексті ефективності студентсько-викладацької взаємодії. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2022. № 1(23). С.180–191.
6. Макаренко Н. М. Формування компетенцій у процесі навчання у вищій школі. *Збірник наукових праць «Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді»*. Київ : Гнозис. 2017. С. 328–336.
7. Treffinger D. J. Encouraging creative learning for the gifted and talented. Ventura, CA : Ventura County Superintendent of Schools Office, 2008. 112 p.

Makarenko N.M. PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR ENSURING QUALITY EDUCATION OF MODERN STUDENTS

The article deals the need to reconsider the distance learning format in higher education. It provides an overview of modern scientific and theoretical sources regarding the relevance of research on this issue, taking into account the peculiarities of modern education seekers: their existence in the physical-digital world, high level of personalization, rationality, motivation, etc. The main difficulties in organizing a new format of education are summarized (for example, modeling an educational environment that adequately reflects the necessary content), as well as requirements for all participants in the educational process (sufficient level of computer literacy for both teachers and students). The scientific research of domestic psychologists has been summarized regarding the main challenges of distance learning, which affect its quality. These challenges include the presence of psychological barriers, the need to acquire a specific culture of work and communication on the Internet, as well as the identification and consideration of perceptual processes when working with a computer during instruction to prevent the "overlap effect," and more.

Generalized factors that hinder the learning process and affect the quality of material assimilation are also presented, along with a brief description of innovative work formats that enhance motivation and improve the quality of education. A concise description of interactive activities that contribute to increasing interest and motivation is presented: including student co-presenter participation in each lecture, well-designed presentations, lectures with planned mistakes, lectures utilizing active feedback, and involving students in training sessions. The necessity of indirectly focusing on three levels of the creative learning model (according to D. Treffinger) is established: the development of divergent functions, the development of complex thinking and affective processes (analysis, synthesis, metaphor, analogy, imagination, etc.), engaging participants in the formulation and resolution of real-world problems.

Key words: distance learning, students, innovative forms, individual-typological features of modern education seekers, inhibitory factors, cognitive activity.